

ОСВЯЧЕННЯ ВИНА В ЛІТУРГІЇ ПЕРЕДШЕОСВЯЧЕНИХ ДАРІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ЛІТУРГІКИ¹

У статті порушується проблематика освячення вина під час звершення Літургії Передшеосвячених Дарів. На відміну від попередніх досліджень, у яких зазвичай бралися до уваги традиції передусім візантійської чи римської літургій, автор залучає до аргументації також літургійні тексти подібних богослужінь з інших традицій. Особливо цікавими є аргументи з давньовірменської та коптської літургійних традицій, тексти яких уперше подано в перекладі з оригінальних мов.

Ключові слова: історія літургії, Літургія Передшеосвячених Дарів, Євхаристія, літургійне богослов'я.

Одним із найзагадковіших богослужінь Великої чотиридесятниці у візантійському обряді є Божественна Літургія Передшеосвячених Дарів (далі – ЛПД). Це чи не найдавніше богослужіння в нашій літургійній традиції, котре збереглося донині. Переважно саме з ним, порівняно з іншими богослужіннями, пов'язано багато міфів, що не дають спокою ні дослідникам, ні священнослужителям, які намагаються зрозуміти зміст ЛПД та втілити його в особистій практиці. Написано вже багато історичних праць і висунуто чимало гіпотез про значення різних елементів ЛПД², тож ця коротка нотатка не претендує

¹ Ця стаття є до певної міри продовженням опублікованої раніше в цьому часописі праці: В. Рудейко. Кілька питань щодо Божественної Літургії Передшеосвячених Дарів // *Наукові записки УКУ: Богослов'я* 8 (2016) 25–39. Бібліографічні скорочення подано за: S. Schwertner. *Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete. Zeitschriften, Serien, Lexika, Quellenwerke mit bibliographischen Angaben*, вид. 2-ге. Berlin – New York 1999.

² Ось лише кілька основних досліджень: Г. Смирнов-Платонов. *О Литургии Преждеосвященных Даров*. Москва 1850; S. Janeras. La partie vespérale de la liturgie byzantine des presanctifiés // *ОСР* 30 (1964) 193–222; G. Winkler. Der geschichtliche Hintergrund der Präsanctifikatenvesper // *ОСР* 56 (1972) 184–206; Н. Успенский. Литургия Преждеосвященных Даров (Историко-литургический очерк) // *Богословские труды* 15 (1976) 146–184; Р. Турконяк. *Літургія Передшеосвячених*

на вичерпність. Її завданням радше є вказати на деякі проблеми, пов'язані з розумінням цього богослужіння, та перспективи їхнього вирішення, беручи до уваги порівняльну літургіку.

Літургія Передшеосвячених Дарів – традиція багатьох древніх Церков

Хоча ЛПД традиційно пов'язують передусім із візантійською традицією, такий спосіб служіння притаманний чи був притаманним також іншим літургійним традиціям як на Сході, так і на Заході. Цікавим при тому є факт, що серед східних Церков обряд освячення вина в живій літургійній традиції зберігся переважно саме у католицьких Церквах, і причиною цього, хай би як дивно це звучало, стала латинізація: взоруючись на практику Римо-Католицької Церкви у Велику п'ятницю звершувати *missa praesanctificatorum*, деякі сирійські католицькі Церкви зберегли свій варіант цієї служби як живу традицію принаймні в цей день³. Коптський «чин сповнення чаші» доступний дослідникам завдяки публікації євхологіона патріархом Тухі⁴, так само як вірменська адаптація візантійської ЛПД відома дослідникам передусім завдяки літургійним публікаціям мехітаристів⁵. Деякі східні Церкви втратили це богослужіння як живу традицію, і про їхні варіанти звершення ЛПД можна здогадатися лише з науково опрацьованих джерел⁶.

Різноманіття способів вказати на те саме

Що ж свідчать про освячення вина в чаші на ЛПД літургійні традиції згаданих Церков? Відповідь на це питання все ще вимагає детальніших досліджень, оскільки більш-менш цілісне вичення зроблено тільки для візантійської та римо-католицької традицій. Та все ж, дивлячись на тексти молитов у цих бо-

дарів в Українській Церкві. Львів 2002. Нещодавнє монографічне дослідження: S. Alexopoulos. *The Presanctified Liturgy in the Byzantine Rite. A Comparative Analysis of Its Origins, Evolution, and Structural Components*. Leuven 2009 (див. рецензії на неї: Петра Галадзи в: *Logos* 51:3–4 (2010) 396–401; Даниїла Галадзи в: *Theoforum* 42 (2011) 285).

³ H. Codrington. *The Syrian Liturgies of the Presanctified I* // *JThSt* 5 (1904) 535–545; *Qurbano. The Book of Offering. The Service of the Holy Mysteries according to the Antiochene Syriac Maronite Church. Season of Great Lent and Passion Week*. Brookline, NY 1994, 167–194.

⁴ M. Ramez. *The Coptic Church and the Presanctified Liturgy: The Story of a Rejected Tradition* // *The Alexandria School Journal* 3 (2016) 2–30.

⁵ J. Categian. *Die Liturgien bei den Armeniern: Fünfzehn Texte und Untersuchungen*. Wien 1897, с. 412–429.

⁶ M. Tarchnišvili. *Missa Praesanctificatorum Iberica*. Leuven 1950, с. 71–77. M. Ramez. *The Presanctified Liturgy of the Apostle Mark in Sinai Arabic 237: Text and Commentary* // *BBGG* 12 (2015) 163–214.

гослужіннях, можна дійти певних попередніх висновків. З перегляду відомих сучасній науці літургійних формулярів можна однозначно висувати, що давня традиція Церкви і на Сході, й на Заході виходила з того, що на ЛПД вино перетворюється у Кров Господню. Всі ці джерельні документи, відповідно до особливостей наявних у них молитов, можна поділити на декілька категорій:

- чини з передпрічасними молитвами, у яких згадується про звершення евхаристійної жертви;
- чини з анафоральними молитвами, котрі містять епikleзу над вином;
- чини з анафорами, які містять *verba testamenti* лише над вином.

Наголос на жертвоприношенні

До першої категорії джерел можна віднести ЛПД у візантійському обряді, в римо-католицькій⁷, вірменській, давньогрузинській⁸ літургіях та давній мелхітській Літургії св. Марка⁹.

Вище вже було згадано про одне із прошень на ектенії перед молитвою «Отче наш» про «прийняття Дарів на пренебесний і мисленний Жертовник» у візантійській ЛПД. До цього необхідно додати тільки, що в багатьох давніх документах приписано також мовити перед її початком молитву приготування до Літургії: «Господи, пошли руку Твою з висоти святого жилища Твого і укріпи мене на предлежачу службу Твою, щоб я неосудно став перед страшним престолом Твоїм і **безкровне священнодійство совершив**. Бо Твоя єсть сила на віки віків»¹⁰.

Схожі до цих вислови можна побачити також у вірменській версії цієї Літургії. Зокрема, перед її початком вказано мовити таку молитву: «Господи Боже наш, Ти явив нам це велике таїнство спасіння, сподоби нас **принесити Тобі безкровну і передшеосвячену жертву** на славу і честь Христа Твого, бо в усьому святе і славне величне ім'я Твоє – Отця, і Сина, і Святого Духа, нині і повсякчас, і навіки»¹¹. Це є коротким варіантом першої молитви вірних у сучасному чині Літургії св. Василя Великого. Свідомість того, що під час цього

⁷ H. Schmidt. *Hebdomata sancta*. Romae 1956–1957, I: 108–116, II: 797–808.

⁸ M. Tarchnišvili. *Liturgiae ibericae antiquiores*. Leuven 1950, с. 71–77; його ж. Die «Missa praesantificatorum» und ihre Feier am Karfreitag nach georgischen Quellen // *AfLW* 12 (1952) 75–80.

⁹ Ramez. The Presanctified Liturgy.

¹⁰ Отець Рафаїл Турконяк у своїй праці перелічує такі друковані слов'янські служебники, що містять цю молитву: Стрятин 1604, арк. 356–357; Вільно 1617, арк. 267; Київ 1629, арк. 231; Київ 1639, арк. 601–602; Київ 1653, арк. 301–301 зв.; Львів 1646, арк. 260; Львів 1666, арк. 280–280 зв.; Львів 1681, арк. 287–287 зв.; Львів 1691, арк. 193; Львів 1712, арк. 193 (Турконяк. *Літургія Передшеосвячених дарів*, с. 51).

¹¹ Catergian. *Die Liturgien*, с. 414–415. Тут хочу висловити вдяку о. Рафаїлові Стронціцькому за допомогу в перекладі текстів вірменської ЛПД.

служіння відбувається жертвоприношення, виявляється також у молитві перед перенесенням Дарів, у якій, серед іншого, священник мав би мовити слова: «...віддали від мене мої беззаконня, щоб **неосудним приношенням** перед Твоєю славою удостоїтись [мені] посіщення Твого Єдинородного Сина»¹². Після поставлення Дарів на престолі, як альтернативна, подається згадана вище молитва «Господи, пошли руку Твою...»¹³. Ще одна особливість вірменської версії ЛПД – молитва перед возношенням. Її текст є недвозначною вказівкою на те, що під час возношення освяченого Хліба і вкладання його в чашу з вином звершується безкровна жертва: «Недосяжне Слово, співсущий, собезначальний, співвічний з Отцем і Святим Духом, **візьми і прийми наші благословення як страшну і безкровну жертву**, як трисвяту безмовну пісню серафимів та херувимів, і мою грішну [пісню], взиваючи і мовлячи: “Передшеосвячене святеє святим”»¹⁴.

Сам чин ЛПД у його давньогрузинській версії називається «чином оновлення»¹⁵. А свідомість того, що це богослужіння не є лише чином для роздавання вже попередньо освячених Тіла і Крові Христових, відчутна також у рубриці перед співом херувимської пісні «І продовжують піснеспіви освячення», яка звучить дещо інакше від сучасної візантійської: «Ось жертва таїнственна преждеосвяченна **оновлюється**»¹⁶. Після перенесення Дарів і молитви поцілунку миру слідує мирна ектенія, яка, поміж іншими, має і таке прошення: «І за святі ці приношення передшеосвячені й **за гідне оновлення** їх чесним священником усі Господа Бога молім»¹⁷. Майже епіклетична (бо формальної епіклези там немає) молитва, котра йде після цього, роз'яснює, як це оновлення має відбутися: «...зволь, **щоби звершили ми це передшеосвячене жертвоприношення імені Твого у цей час через прихід Духа Святого Твого...**»¹⁸.

Подібні вислови про жертвоприношення, яке має відбуватися зараз, можна зустріти й у мелхитській Літургії св. Марка. Зокрема, там друга частина херувимської пісні модифікована таким чином: «**Жертвуймо** з вірою і страхом, щоб із Ним стати нам причасниками в житті вічному»¹⁹. А в молитві, яка слідує за перенесенням Дарів, окрім іншого, говориться: «Прийми з рук наших жертви вечірні, бо Ти є жертвою вечірньою, яку сам возніс еси на хре-

¹² Catergian. *Die Liturgien*, с. 424.

¹³ Там само, с. 425.

¹⁴ Там само, с. 427–428.

¹⁵ Tarchnišvili. *Liturgiae ibericae*, с. 71.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само, с. 72.

¹⁸ Там само, с. 73.

¹⁹ Ramez. *The Presanctified Liturgy*, с. 173.

сті [...] за гріхи наші в час вечірній, згідно з волею Отця Твого і Духа святості Твоєї»²⁰.

Римо-католицька й похідна від неї англіканська *missa praesanctificationum* є, правдоподібно, однією з найбільш вивчених літургій такого типу, а також однією з найлаконічніших²¹. Більшість дослідників, котрі писали про неї, погоджуються, що в цьому чині надто мало літургійних елементів, які прямо вказували б на присутність освячення вина. Та й сам сучасний чин цієї літургії, на відміну від усіх попередньо згаданих, передбачає причастя лише Тіла Христового. Проте цікавим є факт, що й тут вказується на жертвний вимір священнодійства, котре тепер відбувається. Зокрема, після омивання рук і перед молитвою «Отче наш» священник повертається до вітваря зі словами: «В душі смиренному і з серцем сокрушеним хай будемо прийняті Тобою, Господи, і так хай сповниться жертва наша в присутності Твоїй, щоб була приємною Тобі, Господи Боже»²². І, повернувшись до вірних, продовжує: «Моліться, браття, щоб моя і ваша жертва була приємною Богові Отцю Всемогучому»²³. Окрім того, слід згадати і про засвідчену середньовічними рукописами традицію супроводжувати вкладення частини освяченої гостії в чашу з вином словами: «Освячується це вино неосвячене хлібом цим освяченим», які між XI і XV ст. трапляються в тексті просто як рубрики, що супроводили тихе вкладання частини гостії в чашу²⁴.

З наведених прикладів виразно видно, що загальна церковна свідомість на Сході й на Заході принаймні до XVII ст. сприймала ЛПД не лише як звичайний причастительний чин, але і як богослужіння, в якому звершувалось евхаристійне жертвоприношення, виявом чого було передусім вкладання освяченого Хліба в чашу зі звичайним вином, яке внаслідок молитви Церкви і дії Святого Духа ставало Кров'ю Христовою.

Епіклетичні молитви

До другої категорії джерел можна віднести ЛПД Церков східно- і західно-сирійської традиції. Зі збережених документів чітко видно, що суттю цих

²⁰ Там само.

²¹ J. Thibaut. *Origine de la messe des présanctifiés* // *EO* 19 (1920) 36–48; P. Brow. *Die Kommunion an den drei letzten Kartagen* // *JLw* 10 (1930) 56–76; J. Jungmann. *Die Kommunion am Karfreitag* // *ZKTh* 75 (1953) 465–470; G. Römer. *Die Liturgie des Karfreitags* // *ZKTh* 77 (1955) 39–93; H. Becker. *Kommunion am Karfreitag? Gedanken zum Entwurf der Liturgie der Heiligen Woche* // *BiLi* 43 (1970) 16–19; H. Buchinger. *Kommunionfeier am Karfreitag? Zur instabilen Geschichte einer umstrittenen Praxis* // *Ostern feiern. Zwischen normativem Anspruch und lokaler Praxis* / ред. B. Leven, M. Stuflesser. Regensburg 2013, с. 154–174.

²² Schmidt. *Hebdomata sancta*, I, с. 111.

²³ Там само.

²⁴ Щодо цього див.: M. Andrieu. *Immixtio et consécratio: La consecration par contact dans les documents liturgiques du Moyen Âge*. Paris 1924.

богослужін є освячення чаші з вином. Сама їхня назва часто звучить як «Знаменування чаші»²⁵. Літургійні формуляри цих Церков відрізняються від згаданих вище тим, що містять епіклетичну молитву над чашею, котру часто називають «анафорою», після якої слідує знаменування чаші «вуглиною», тобто частиною попередньо освяченого Тіла Христового. Для прикладу подамо тут частину цієї молитви зі збереженого в рукописах західносирійського чину Знаменування чаші, який зазвичай приписують патріархові Северу: «Христе Боже, Ти довірив нам величне Таїнство божественного Воплочення Твого, **освяти чашу цю з вином і водою і поєднай її з Твоїм покланяємим Тілом**, щоб вона передала нам і всім, які з неї причащаються, святість душі, тіла і духа, прощення прогрішень і відпущення гріхів...»²⁶. При знаменуванні та вкладенні Тіла Христового в чашу священник говорить: «**Чаша благодарення і спасіння знаменується відкупительним хлібом** на прощення провин і відпущення гріхів і на життя вічне»²⁷. Подібна молитва присутня й у чині Знаменування чаші східносирійської традиції. «І нині, Господи, ми знаменуємо Чашу цю Тілом Твоїм, джерелом життя, молячи божество Твоє, Господи мій, щоб як із рани копія Кров вийшла з боку Твого, так само і нині волею Твоюю **хай змішання це звершиться силою Тіла Твого, так, щоб стати відкупительною Кров'ю Твоюю**, щоб ми могли жити через споживання Тіла й могли бути прощеними питтям Крові Твоєї та бути в Тобі, а Ти – у нас»²⁸.

Цікаво, що «анафоральна» молитва на знаменування чаші звернена до Сина, тоді як згідно із загальною традицією Церков анафора (за винятком коптської анафори св. Григорія²⁹ та етіопської богородичної³⁰) є молитвою до Отця. Справді, серед західносирійських чинів Знаменування чаші є й така, – приписувана, до речі, св. Йоанові Золотоустому, – що звернена до Отця і навіть ще сильніше підкреслює момент перетворення вина у Кров Господню: «...Царю слави, благослови й освяти, сповни і доверши чашу оцю вина,

²⁵ Н. Codrington. The Syrian Liturgies of the Presanctified // *JThSt* 4 (1903) 69–82; 5 (1904) 369–377, 535–545; його ж. Liturgia Praesantificatorum Syriaca S. Ioannis Chrystostomi // *Χρυσοστομικά: Studi e ricerche intorno a S. Giovanni Crisostomo*. Romae 1908, с. 719–729; М. Rajji. Une anaphore syriaque de Sévère pour la messe des Présanctifiés // *Revue de l'Orient Chrétien* 21 (1918–1919) 25–39.

²⁶ Rajji. Une anaphore syriaque, с. 36–37; Codrington. The Syrian Liturgies, с. 75.

²⁷ Rajji. Une anaphore syriaque, с. 37; Codrington. The Syrian Liturgies, с. 77.

²⁸ Т. Parayday. *A Communion Service in the East Syrian Church* (неопублікована дисертація). Roma 1980, с. 89–90.

²⁹ E. Hammerschmidt. *Die koptische Gregoriusanaphora. Syrische und griechische Einflüsse auf eine ägyptische Liturgie*. Berlin 1957, с. 21–43.

³⁰ М. Euringer. Die äthiopische Anaphora unserer Herrin Maria. Nach der editio princeps vom Jahre 1548 übersetzt // *Katholik* 17 (1916) 1–30; V. Böll. 'Unsere Herrin Maria'. *Die traditionelle äthiopische Exegese der Marienanaphora des Cyriacus von Behnesa*. Wiesbaden 1998.

змішаного з водою, предложено на престолі цьому таїнственному, і діянням Святого Твого Духа з'єднай її з животворящим Тілом Єдинородного Сина Твого, і вчини її Кров'ю животворящою, Кров'ю, що охороняє душі та тіла, щоб була вона для нас і для всіх, що причащаються нею, на прощення боргів і звільнення від гріхів...»³¹.

Розлога анафора на освячення чаші в богослужіннях Великої п'ятниці присутня також у літургійних текстах Маронітської Церкви. На відміну від попередніх прикладів, у яких епikleзу висловлено радше описово, у цьому богослужінні міститься справжній текст прикликання Святого Духа. Після дияконського заклику до уважності: «...Ось велика і велична мить, бо Дух Святий сходить і спочиває на Чаші...»³² – та низки інших молитов священник мовить: «Почуй нас, Господи! Відкрий брами небесні, щоб Дух Святий явився нам з висот святості Твоєї. **Хай Дух Святий спочине на Чаші цій, щоб благословити й освятити її Таїнством святої Тройці Твоєї...**»³³. Назагал уся Літургія освячення чаші у маронітській традиції сповнена багатьох текстів, особливо пісенних, які оспівують благословення чаші та благодатні дари, що даруються вірним через причастя з неї.

Verba testamenti

До третього типу ЛПД можна віднести збережений у коптсько-католицькому виданні патріарха Тухі чин «Оновлення Чаші»³⁴. Зрозуміло, що в такому вигляді, як воно подане там, це богослужіння не є оригінальним і має ознаки впливу римо-католицького богослов'я – освячення через промовляння «слів установлення». Це очевидно з інших доступних у рукописах джерел цього богослужіння. Ось як звучить зазначена молитва:

Священник не мовить «Достойно і праведно...», а знімає «просферін» і каже: «Так само взяв і Чашу по вечері, змішав вино з водою, подарив, благословив, освятив, скуштував і дав Своїм святим учням і чистим апостолам та мовив: “Прийміть, пийте її всі, це є Кров моя, Нового Завіту, що за вас і за багатьох проливається і дається на відпущення гріхів. Чиніть це на Мій спомин”. Господи Ісусе Христе, єдинородний Сину, Слове Бога Отця, заради нас незмінно плоть прийняв еси, у тілі власновільно постраждав і, яко Бог, безстрашим залишився, Ти з непорочного

³¹ Codrington. *Liturgia Praesanctificatorum*, с. 725–726.

³² *Qurbano. The Book of Offering*, с. 182.

³³ Там само, с. 186.

³⁴ Rufa'il al-Ṭūkhī, Πῖτρωμ ἰντε Πῖσωμτ ἰνанафора ἰετε ναῖ νε ἰμπιαγιос василиос нем Πιαγιос Γρηγοριος πῖεεологос нем Πιαγιос Κυριλλос нем Nike εϋχн-εεϋοαβ [The Book of the Three Anaphoras, Which Are Those of Saint Basil and Saint Gregory the Theologian and Saint Cyril, and Other Prayers]. Rome 1736, с. 352–361. Тут хочу висловити подяку д-ру Йосифу Фарагаллі за допомогу в перекладі текстів коптського чину Оновлення Чаші.

Твого боку Джерело Життя подав. Молимо і випрошуємо благість Твою чоловіколюбче: **“Зішли Святого Духа Твого на змішання це в Чаші цій, хай Він благословить його, освятить його і зробить його святою Кров’ю Твоєю з боку Твого святого життедайного Тіла, яке вже було освячене і звершене”**. З’єднай Його з Нею, Господи, щоб усі, хто від них приймуть, очистились у душах їхніх, і тілах, і духах, так щоб вони удостоїлися прощення гріхів і славили ім’я Твоє святе з неродженим Отцем Твоїм і життедайним Духом». ³⁵

Услід за цією молитвою іде молитва «Отче наш» і причастя вірних. З коптської традиції можна дізнатися дещо і про витоки присутніх майже в усіх літургійних традиціях богослужінь, на яких освячується лише евхаристійне вино. Зокрема, у рукописному евхологоні *Vatican Copt.* 17 (AD 1288) натрапляємо на такий заголовок цього чину: «Це є Сповнення Чаші, коли Тіло було освячене, і це було необхідним з певної причини. Бо в давніх часах **Тіло освячували лише раз у тиждень, а це Сповнення звершували щоденно**. Проте коли ця традиція занепала й від неї відмовилися, воно [сповнення] перестало бути необхідним, за винятком рідкісних причин» ³⁶. Отже, богослужіння, котре у візантійській традиції має назву «Літургія Передшеосвячених Дарів», а в сирійських і коптських джерелах – «Знаменування» чи «Сповнення Чаші», постає як щоденний варіант Божественної Літургії.

Підсумок

Розглянувши представлені тут тексти різних літургійних традицій Сходу і Заходу з погляду порушеної нами проблематики освячення вина, можемо ствердити, що загальна літургійна свідомість Церкви мислила ЛПД як справжню Божественну Літургію, в якій присутнє евхаристійне жертвоприношення. Воно знаходило звершення в обряді вкладання освяченого Хліба в Чашу з вином задля освячення останнього й подальшого причастя вірних. У різних літургійних традиціях факт освячення вина виражався різними способами – від мовчазного вкладання освяченого Хліба у Чашу, як це є в римо-католицькій традиції, до майже цілісної анафори зі «словами встановлення» й епikleзою в Коптській Католицькій Церкві. Відсутність причастя з Чаші на ЛПД в деяких Церквах візантійського обряду є наслідком відходу від автентичної традиції не лише візантійської, а й інших Церков, як східних, так і західних, і така ситуація має бути переосмисленою і виправленою, як уже зробили у Православній Церкві Америки ³⁷.

³⁵ Rufa'il al-Ṭūkhī, с. 357–359.

³⁶ *Vatican Copt.* 17 (AD 1288), fol. 129 r.

³⁷ Див.: <https://oca.org/holy-synod/statements/holy-synod/liturgical-instruction-of-the-holy-synod-of-bishops-of-the-orthodox-church> (2021-02-23).

Ще одним аспектом переосмислення значення ЛПД та її відповідників в інших традиціях з погляду порівняльної літургії є вказівка на те, що в давнину таке богослужіння було щоденним варіантом звершення євхаристійної служби, поряд із недільним євхаристійним богослужінням. Це знаходить підтвердження в дослідженнях з історії візантійської³⁸, маронітської³⁹ та коптської традицій. Особливо з огляду на панівну євхаристійну монокультуру, в якій різниця між святковим і щоденним звершенням Євхаристії стала практично невидимою, звершення ЛПД як щоденного варіанту євхаристійного богослужіння може бути добрим пастирським рішенням у душі *ad fontes*.

Бібліографія – Bibliography

Джерела – Sources

- Catergarten J. *Die Liturgien bei den Armeniern: Fünfzehn Texte und Untersuchungen*. Wien 1897.
- Codrington H. The Syrian Liturgies of the Presanctified // *JThSt* 4 (1903) 69–82; 5 (1904) 369–377, 535–545.
- Codrington H. *Liturgia Praesanctificatorum Syriaca S. Ioannis Chrystostomi // Χρυσόστομικά: Studi e ricerche intorno a S. Giovanni Crisostomo*. Romae 1908, 719–729.
- Euringer M. Die äthiopische Anaphora unserer Herrin Maria. Nach der editio princeps vom Jahre 1548 übersetzt // *Katholik* 17 (1916) 1–30.
- Hammerschmidt E. *Die koptische Gregoriusanaphora. Syrische und griechische Einflüsse auf eine ägyptische Liturgie*. Berlin 1957.
- Parayday T. *A Communion Service in the East Syrian Church* (unpublished thesis). Roma 1980.
- Rajji M. Une anaphore syriaque de Sévère pour la messe des Présanctifiés // *Revue de l'Orient Chrétien* 21 (1918–1919) 25–39.
- Ramez M. The Presanctified Liturgy of the Apostle Mark in Sinai Arabic 237: Text and Commentary // *BBGG* 12 (2015) 163–214.
- Schmidt H. *Hebdomata sancta*. Romae 1956–1957.
- Tarchnišvili M. *Liturgiae ibericae antiquiores*. Leuven 1950.
- Qurbono. *The Book of Offering. The Service of the Holy Mysteries according to the Antiochene Syriac Maronite Church. Season of Great Lent and Passion Week*. Brookline, NY 1994.

³⁸ Див.: М. Arranz. La liturgie des Présanctifiés de l'ancien Euchologe byzantin // *OCP* 47 (1981) 322–388.

³⁹ Див.: А. Gebran. *Il venerdì santo nel rito Siro-Maronita*. Roma 2006, с. 184.

Rufa'il al-Ṭūkhī, Πισωμ ἠτε Πισωμτ ἠαναφορα ἠτε ναί νε ἠμπαγιος βασίλιος нем Πιαγιος Γρηγοριος πιεεологос нем Πιαγιος Κυριλλос нем Nike eyn-eeyoav [The Book of the Three Anaphoras, Which Are Those of Saint Basil and Saint Gregory the Theologian and Saint Cyril, and Other Prayers]. Rome 1736.
Vatican Copt. 17 (AD 1288).

Опрацювання – Studies

- Смирнов-Платонов Г. *О Литургии Преждеосвященных Даров*. Москва 1850.
 Smirnov-Platonov G. *О Литургии Prezhdeosvyashchennyh Darov*. Moskva 1850.
- Турконяк Р. *Літургія Передшеосвячених дарів в Українській Церкві*. Львів 2002.
 Turkoniak R. *Liturhiia Peredsheosviachenikh dariv v Ukrainskii Tserkvi*. Lviv 2002.
- Успенский Н. Литургия Преждеосвященных Даров (Историко-литургический очерк) // *Богословские труды* 15 (1976) 146–184.
 Uspenskij N. Liturgiya Prezhdeosvyashchennyh Darov (Istoriko-liturgicheskij ocherk) // *Bogoslovskie trudy* 15 (1976) 146–184.
- Alexopoulos S. *The Presanctified Liturgy in the Byzantine Rite. A Comparative Analysis of Its Origins, Evolution, and Structural Components*. Leuven 2009.
- Andrieu M. *Immixtio et consécratio: La consecration par contact dans les documents liturgiques du Moyen Âge*. Paris 1924.
- Arranz M. La liturgie des Presanctifiés de l'ancien Euchologe byzantin // *OCP* 47 (1981) 322–388.
- Becker H. Kommunion am Karfreitag? Gedanken zum Entwurf der Liturgie der Heiligen Woche // *BiLi* 43 (1970) 16–19.
- Böll V. 'Unsere Herrin Maria'. *Die traditionelle äthiopische Exegese der Marienana-phora des Cyriacus von Behnesa*. Wiesbaden 1998.
- Brow P. Die Kommunion an den drei letzten Kartagen // *JLw* 10 (1930) 56–76.
- Buchinger H. Kommunionfeier am Karfreitag? Zur instabilen Geschichte einer umstrittenen Praxis // *Ostern feiern. Zwischen normativem Anspruch und lokaler Praxis* / ed. B. Leven, M. Stuflesser. Regensburg 2013, 154–174.
- Gebran A. *Il venerdì santo nel rito Siro-Maronita*. Roma 2006.
- Janeras S. La partie vespérale de la liturgie byzantine des presanctifiés // *OCP* 30 (1964) 193–222.
- Jungmann J. Die Kommunion am Karfreitag // *ZKTh* 75 (1953) 465–470.
- Ramez M. The Coptic Church and the Presanctified Liturgy: The Story of a Rejected Tradition // *The Alexandria School Journal* 3 (2016) 2–30.
- Römer G. Die Liturgie des Karfreitags // *ZKTh* 77 (1955) 39–93.
- Tarchnišvili M. Die «Missa praesanctificatorum» und ihre Feier am Karfreitag nach georgischen Quellen // *AfLW* 12 (1952) 75–80.
- Thibaut J. Origine de la messe des présanctifiés // *EO* 19 (1920) 36–48.
- Winkler G. Der geschichtliche Hintergrund der Präsanctifikatenvesper // *OCP* 56 (1972) 184–206.

Vasyl Rudeyko

CONSECRATION OF WINE IN THE LITURGY OF THE PRESANCTIFIED
GIFTS. PERSPECTIVES OF COMPARATIVE LITURGY

The article raises the issue of consecration of wine during the Liturgy of the Presanctified Gifts. In contrast to previous studies, which usually considered the traditions of primarily Byzantine or Roman liturgies, the author also draws on the arguments of liturgical texts of similar services from other liturgical traditions. Of particular interest are the arguments of the ancient Armenian and Coptic traditions, the texts of which are presented for the first time in translation from the original languages.

Keywords: history of liturgy, Liturgy of the Presanctified Gifts, Eucharist, liturgical theology.